

**Цісар Г. І.,**  
студентка

Навчально-наукового інституту права  
Національного університету державної фіскальної служби України

**Дяченко С. В.,**

кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри цивільного права та процесу  
Національного університету державної фіскальної служби України

## РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕЛЕКТРОННОГО СУДОЧИНСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ

### REALIZATION OF PRINCIPLE OF SUPREMACY OF RIGHT THROUGH THEPRISM OF THE ELECTRONIC RULE-MAKING: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

У статті обґрунтовується роль електронної системи здійснення правосуддя в утвердженні принципу верховенства права в правовій системі держави. Підкреслюється, що необхідною умовою панування права в суспільстві є довіра населення до судових інстанцій. Автор на підставі проведеного аналізу судової практики України вказує на переважно формальне звернення вітчизняних судових інстанцій до принципу верховенства права під час вирішення конкретних справ.

**Ключові слова:** *принцип, принципи права, верховенство права, електронне судочинство, судова практика.*

В статье обосновывается определяющая роль электронной системы осуществления правосудия в утверждении принципа верховенства права в правовой системе государства. Подчеркивается, что необходимым условием господства права в обществе выступает доверие населения к судебным инстанциям. Автор на основании проведенного анализа судебной практики Украины констатирует преимущественно формальное обращение отечественных судов к принципу верховенства права при рассмотрении конкретных дел.

**Ключевые слова:** *принципы, принципы права, верховенство права, электронное судопроизводство, судебная практика.*

The article explains the crucial role of the electronic system of justice in the assertion of the rule of law in the legal system of the state. It is emphasized that a necessary condition for the rule of law in society is a public confidence to the courts. Author on the basis of the analysis of judicial practice of Ukraine establishes a formal appeal mainly domestic courts for the rule of law.

**Key words:** *principles, principles of law, rule of law, electronic rule-making, judicial practice.*

Питання верховенства права не втрачає своєї актуальності у правовому житті України та усього світового співтовариства. Принцип верховенства права та його зміст є предметом наукового доробку багатьох учених-процесуалістів. Слід назвати праці таких авторів, як В. Авер'янов, С. Головатий, М. Козюбра, Н. Онищенко, О. Петришин, Д. Прокопов, П. Рабінович, В. Скрипнюк, Г. Тимченко, В. Федоренко, Ю. Шемшученко та багатьох інших. Незважаючи на це, питання залишається на порядку денному. Важливим напрямом розбудови цілісної концепції верховенства права є звернення до з'ясування основних її положень в окремих сферах правового життя.

Ураховуючи широку інтерпретацію конституційного принципу «верховенства права», актуальність дослідження зумовлена кількома фундаментальними чинниками. Зміст категорії «верховенство права» знаходиться у сфері необхідного, а не реального. Судочинство підлягає оцінці як таке, що більшою чи меншою мірою відповідає ідеалу верховенства права. Верховенство права характеризує такий стан цивільного судочинства, який залежить як від правової основи процесу, так і від діяльності суб'єктів, насамперед суду. Принцип верховенства права впроваджується законодавцем з акцентом на дію права, насамперед на процес його застосування судовими органами.

Сьогодні однією з ключових проблем на шляху до розбудови України (як правової держави) є про-

блема реалізації принципу верховенства права в правотворчій та правозастосовній діяльності, а також визначення шляхів її вирішення. Принцип верховенства права є однією з основоположних засад функціонування сучасних демократичних держав світу.

Більшість юристів (як теоретиків, так і практиків) у розумінні цього принципу схилиються до однієї думки: не держава створює право, а право є основою організації та життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій. Отже, не держава надає права і свободи людині, а суспільство створює право, щоб обмежити ним державну владу чиновника.

Так, погляди, висловлені в науці стосовно положень, у яких реалізується зміст верховенства права в процесуальних відносинах, відображають різноманіття підходів. Г.П. Тимченко проводить у своїх працях аналіз принципу верховенства права у цивільному судочинстві, виокремлюючи такі його елементи, як дотримання правил визначення належної юрисдикції і підсудності; відсутність формальних перешкод для звернення до суду і порушення провадження у справі. Т.А. Цувіна розглядає право на суд як результат фундаменталізації прав людини в контексті безпосереднього прояву верховенства права як принципу цивільного судочинства.

На думку С.О. Якимчука, принцип верховенства права в межах цивільного процесуального права пе-

редбачає забезпечення доступу кожної зацікавленої особи до правосуддя з метою захисту своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів із додержанням вимог справедливого розгляду, принципу правової визначеності й виконання остаточних судових рішень без втручання законодавця у процес здійснення правосуддя та застосуванням зрозумілого і передбачуваного закону.

Ю. Оборотов уважає, що принцип верховенства права, втілений у юридичному процесі, виражається у формуванні та здійсненні таких правових процедур, котрі забезпечують суб'єкту права реальну можливість виходу до правового вирішення життєвого конфлікту на основі ідей свободи, справедливості та формальної рівності.

Отже, розуміння змістовних аспектів верховенства права в цивільному судочинстві представлене різними позиціями. З'ясування змісту верховенства права в окремій сфері (зокрема в цивільному судочинстві) актуалізує питання про диференціацію його змістовних положень залежно від особливостей суспільних відносин.

Ознайомившись із підходами вчених до розуміння принципу верховенства права, можна виділити такі його основоположні риси: 1) діяльність держави та всіх її органів має бути спрямована на досягнення ідеалів справедливості, в основу яких закладено фундаментальні права, свободи, інтереси людини, що в демократичній, соціальній, правовій державі визнаються найвищою соціальною цінністю; 2) органи та посадові особи мають реалізувати свою компетенцію лише у межах та способами, передбаченими нормами чинного законодавства; 3) пріоритет законів та підзаконних актів, які прийняті відповідно до міжнародних стандартів та з урахуванням особливостей забезпечення реалізації фундаментальних прав свобод та інтересів людини і громадянина; 4) існування взаємної відповідальності людини перед державою і держави перед людиною. 5) рівність усіх перед законом та судом; 6) забезпечення реалізації прав людини в судовому порядку з додержанням справедливої процедури та доступності правосуддя [2].

Усеохопність принципу верховенства права закріплена на міжнародному та національному рівнях. Так, у Декларації наради на високому рівні Генеральної Асамблеї з питання про верховенство права на національному і міжнародному рівнях, серед іншого, зазначено таке: «Ми визнаємо, що верховенство права стосується однаковою мірою всіх держав та міжнародних організацій, включаючи ООН та її головні органи, та що повага та заохочення верховенства права та правосуддя мають слугувати керівництвом в усіх видах діяльності та забезпечувати передбачуваність і легітимність дій. Ми також визнаємо, що усі особи, установи та структури (як державні, так і приватні), зокрема сама держава, зобов'язані дотримуватися справедливих, безсторонніх та заснованих на рівноправ'ї законів та мають право, без усіялої різниці, на рівний захист закону» [2].

Така ж думка отримує розвиток у доповіді Європейської комісії за демократію через право: «Верхо-

венство права як провідний принцип регулювання майбутніх відносин має поширюватися не тільки на сфери співробітництва між державними та приватними структурами, але і на діяльність приватних організацій, котрі також схильні до порушення прав людини, як і державна влада» [3].

Згідно з Конституцією України, сфера дії верховенства права не обмежена. Сумнівним був би висновок про те, що здійснення відносин на засадах природної справедливості, невід'ємних прав людини, поваги до людської гідності приписується державі та не обходить інших суб'єктів правового життя. Водночас універсальність не виключає особливостей реалізації верховенства права в різних сферах життя суспільства.

Дослідження верховенства права з точки зору напряду удосконалення та критерію оцінки цивільного процесуального права дає доводити важливість цього принципу для цієї галузі. По-перше, дослідження цивільного процесуального права в цьому контексті дає можливість розмежувати явища зі сфери ідеального та явища реальні. По-друге, дозволяє розглядати цивільну процесуальну діяльність як динамічну систему та аналізувати в розрізі її розвитку. По-третє, це знімає необхідність складної градації у межах такої категорії, як «принципи цивільного судочинства», дає змогу пояснити якісне, змістовне та ціннісне розмаїття його вихідних ідей, що сприяє не тільки термінологічній і доктринальній єдності, а й формуванню сталої судової практики.

Ст. 1 Конституції України (далі – Конституції) визначає, що наша держава є правовою, яка базується на визнанні та забезпеченні прав, свобод та законних інтересів, дотримання основоположних засад, зокрема принципу верховенства права, який закріплений у 8 ст. Конституції та солідарній відповідальності людини перед державою та навпаки [6]. Згідно з Конституцією України, сфера дії верховенства права не обмежена [6]. Сумнівним був би висновок про те, що здійснення відносин на засадах природної справедливості, невід'ємних прав людини, поваги до людської гідності приписується державі та не обходить інших суб'єктів правового життя. Водночас універсальність не виключає особливостей реалізації верховенства права в різних сферах життя суспільства.

Крім того, оскільки Україна є державою-учасницею Ради Європи, тим самим визнавши дію принципу верховенства права, що гарантується ст. 3 Статуту Ради Європи, взяла на себе відповідні зобов'язання із забезпечення здійснення прав людини й основних свобод усіма особами, котрі знаходяться під його юрисдикцією [7].

Принцип верховенства права закріплений не лише Основним Законом держави, але і знайшов своє відображення у Законі України «Про судоустрій та статус суддів» та інших нормах процесуального законодавства. Саме верховенство права є тим базовим положенням на основі якого і відбувається розбудова правової держави та функціонування судової гілки влади [8].

Нарівні з принципом верховенства права виділяється принцип доступу до правосуддя, який становить основу сучасної концепції справедливого судочинства. У низці рішень Європейського суду з прав людини зауважено, що складниками верховенства права необхідно визнати доступність законів, які мають повністю відповідати правам людини, бути достатньо простими і ясними для сприйняття, зрозумілими та передбачуваними тощо; практично безвиняткова можливість доступу до суду. У цьому контексті забезпечення права на справедливий суд забезпечується доступністю правосуддя [3].

Зважаючи на викладене, виникає потреба дослідження впливу електронного судочинства на доступність правосуддя, оскільки інформаційні технології дають змогу не тільки прискорити судовий процес, а й мають серйозний ресурс для того, щоб здійснення судочинства не перетворювалося на таємне дійство за участю заздалегідь визначених акторів.

Електронне правосуддя в Україні – одне з основоположних питань сьогодення, яке формується в нашій державі під прапором періодичних судових реформ, починаючи від набуття незалежності і до сьогодення, виникло через необхідність вирішення низки проблем, які в цей момент супроводжують судову систему.

Упровадження онлайн судочинства не вирішить саме по собі проблему перевантаженості, оскільки це потребує комплексного, теоретичного та практичного підходу. Проте електронний суд має право на існування як один із регуляторів здобутків передових інформаційно-комунікаційних технологій. Саме електронне судочинство здатне забезпечити доступність до правосуддя, яка є однією зі складників верховенства права.

Одні теоретики вважають, що так звана «електронізація» судочинства призведе до зайвої формалізації й може бути загрозою для проведення ефективних реформ правосуддя, створює складні теоретичні та прикладні проблеми. Інший підхід зводиться до того, що судовий процес відбувається із застосуванням систем передавання інформації і є інформаційною системою, яка може згодом знайти своє відображення як система комп'ютерної електронної інформації [1].

Нині можна говорити про певні позитивні рухи і в напрямі судової реформи, зокрема підвищення відкритості та доступності судочинства, загальної ефективності та прискорення всіх судових процедур, ускладнення корумпованості та інших негативних явищ, що викликають обурення і формують правовий нігілізм у населення протягом десятиліть [5].

На нашу думку, віртуалізація судочинства сприятиме швидкості розгляду справ судам, якості судових рішень та економії судових витрат. Упровадження електронного судочинства сприятиме реалізації положень Конституції та ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» [8].

До того ж варто зазначити, що електронний суд має на меті й вирішення низки супроводжуючих питань, зокрема подання (надсилання) до суду запитів, звернень, клопотань, скарг процесуального

та непроцесуального характеру, а також обмін даними між судом і запитувачем інформації, управління справою з боку судді. Як нам видається, важливо, що такий підхід до організації судочинства з використанням новітніх інформаційних технологій дасть змогу максимально наблизити до зацікавлених осіб власне судовий розгляд справи з одночасною економією фінансових, часових, людських ресурсів і, як наслідок, інтенсифікувати здійснення правосуддя.

Судова система, яка функціонує належним чином, є важливою функцією суспільства, що перебуває під владою права, і необхідною передумовою демократії. Верховенство права, за справедливим висловом Ж. Бреннана, голови Верховного Суду Австралії 1995–1998 рр., як повітря: допоки воно є – чисте і вільне – ми не замислюємося про його наявність. Проте як тільки верховенство права «замічується» або «обмежується його доступ», то ми відчуваємо задуху [1].

Суспільство дивиться на суд як на інституцію, що здатна вирішити спір навіть у тих сферах суспільного життя, що ще 50 років тому виходили далеко за межі судової юрисдикції. Передаючи такі функції системі правосуддя, суспільство ставить до виконання нею своїх функцій набагато більш вимогливо, аніж до того. Такий розвиток подій демонструє довіру суспільства до судової гілки влади. Проте така довіра має місце доти, доки є впевненість у незалежності судів і належному виконанні ними своїх функцій [5].

На цьому етапі розвитку правової науки узагальнення потребують основні прояви впливу судової практики на процес утвердження принципу верховенства права в системі регулювання суспільних відносин, сприйняття його як системи вимог, що можуть застосовуватися як норми прямої дії.

Слід зазначити, що в суспільстві, де є культура легітимності (визнання), здійснення публічної влади стає можливим тільки за умови, що її дії сприймаються громадянами як розумні і справедливі. Рішення, що не відповідають вимогам розумності і справедливості, сприймаються як нелегітимні, а правила, що базуються тільки на примусі, – як неприйнятні. Проте такий стандарт не має залишатися тільки абстрактним принципом. Верховенство права має бути метою кожної правової системи. Інакше юридична влада стає інструментом пригнічення та корупції. Збільшуючи юрисдикцію судової влади, призначаючи на посади компетентних, непідкупних і незалежних суддів, створюючи належні гарантії діяльності, ізолюючи суддів від впливу виконавчої гілки влади і забезпечуючи суди необхідними матеріальними ресурсами для ефективного функціонування, впроваджується і в подальшому зберігається верховенство права.

Суддями верховенство права має розглядатися як необхідний фундамент всієї правової системи. Проте, як відомо, фундамент будь-якої будівлі залишається непоміченим для тих людей, які в цій будівлі працюють і вирішують свої повсякденні завдання. Верховенство права не є винятком: неможливо визначити стан фундаменту, його міцність, перебуваю-

ючи у самій будівлі. Слід залишити будівлю і придивитися до її основи [2]. Спробуємо це зробити на прикладі судової практики України, придивившись до того, яку роль у ній відіграє принцип верховенства права на прикладі конкретних судових спорів. Вимушені констатувати, що вибірковий аналіз судової практики України (більшою мірою актів вищих судових інстанцій) вказує на переважно формальне посилення судових інстанцій на принцип верховенства права. Досить часто звернення суду до принципу верховенства права відбувається суто з метою навести додаткову аргументацію своєї правової позиції за умов достатності норми права і створює враження штучності подібних посилень. Такий стан речей, на перший погляд, не завдає шкоди. І навіть більше: можна було б говорити про те, що самим фактом згадування такого принципу в тексті свого рішення суд формує позитивне ставлення до системи здійснення правосуддя, виказує свою повагу до принципу верховенства права. Проте вказаної мети не можна досягти, якщо принцип верховенства права кожного разу постає перед очима учасників судового розгляду тільки як формула, яка не впливає на вирішення справи по суті і згадування якої стає лише певним звичним ритуалом, даниною моді. Так, у низці справ Верховний Суд України обмежувався таким формулюванням: «... Колегія суддів, виходячи із верховенства права, вважає за необхідне відновити строк на касаційне оскарження рішень місцевого та апеляційного судів» [9].

У тих випадках, коли судові інстанції не тільки вміщують посилення на принцип верховенства права до тексту судового рішення, а й розкривають його, уникають необхідності викладення власних міркувань щодо розуміння принципу верховенства права. Здебільшого суди обмежуються цитуванням рішень Європейського суду з прав людини. Тут ідеться буквально про декілька найбільш популярних рішень, тому представленість правових позицій Європейського суду з прав людини, що розкривають зміст принципу верховенства права, в судовій практиці

України є досить невисокою. Популярності серед вітчизняних судів також набула справа «Імобільяре Саффі проти Італії», в якій зроблено висновок, що орган державної влади не має права посилатися на брак коштів на виправдання неспроможності виконати судові рішення про виплату боргу та справа «Гарсія Руїз проти Іспанії», де стверджувалось, що «... хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суд обґрунтувати свої рішення, але це не може розумітись як вимога детально відповідати на кожен із доводів» [5] тощо. Проте найбільшу небезпеку становлять випадки, коли через звернення до принципу верховенства права суди намагаються обґрунтувати можливість відмови органами виконавчої влади або державними органами зі спеціальним статусом в окремих ситуаціях від дотримання принципу законності.

Можна вказати на декілька правових позицій, що сформовані судами України на підставі принципу верховенства права і дійсно свідчать про його сприймання судами України як такого, що відіграє регулятивну роль. Так, посиленням на принцип верховенства права Верховним Судом України було обґрунтовано можливість оскарження рішень третейських судів особами, які не є сторонами третейської угоди й учасниками третейського розгляду [10].

Отже, хоча у вітчизняній науці верховенство права досліджується з позицій принципу, проте в площині цивільного процесуального права такий підхід не може вважатися імперативним та вимагає ширшого пізнання. Реалізація верховенства права в цивільному судочинстві ґрунтується на узгодженні засад обмеження державної влади (в особі суду) з началами забезпечення рівноваги інтересів суб'єктів приватних відносин. «Ера» електронного судочинства не тільки зробить судовий захист доступнішим, а й зменшить навантаження на суддів і, як наслідок, на працівників апаратів судів. Аналіз судової практики України свідчить, що суди, навіть на рівні вищих судових інстанцій, обмежуються тільки формальним посиленням на принцип верховенства права, коли звернення до нього не впливає на вирішення справи по суті.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Константій О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні. Вісник Верховного Суду України. 2009. № 8 (108). С. 41–44.
2. Оборотов Ю. Верховенство права як шлях до правової гармонії в Україні. Вісник Національної академії прокуратури України. 2008. № 4. С. 5–11.
3. Рибченко А.О. Верховенство права як принцип адміністративного судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. авіац. ун-т. Київ, 2013. 20 с.
4. Уварова О. Принцип верховенства права у судовій практиці України. Філософія права і загальна теорія права. 2013. № 1. URL: [file:///filpr\\_2013\\_1\\_9%20.pdf](file:///filpr_2013_1_9%20.pdf).
5. Цувина Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві. Форум права. 2012. № 4. С. 990–999. URL: [http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7297/1/Cuvina\\_998.pdf](http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7297/1/Cuvina_998.pdf).
6. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
7. Статут Ради Європи: від 5 травня 1949 р. // 1949.-Лондон. URL: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_001](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001).
8. Закон України «Про судоустрій та статус суддів». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31.
9. Ухвала Верховного Суду України від 29.10.2008 р. у справі № 6-16027св08. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2331536>.
10. Постанова Верховного Суду України від 28.11.2011 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19848650>.